

Норкіна О.Ф.

канд.пед.наук. науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Формування сучасного освітнього простору в Україні

У статті досліджено формування українського освітнього простору в процесі

євроінтеграції. Її культурну ренаціоналізацію та цивілізаційну модернізацію відповідно до європейських гуманістичних принципів.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, глобалізація, європейський освітній простір, національний освітній простір, особистісна орієнтація освіти, гуманізація освіти, моральні цінності..

Трансформації освітніх систем обумовлена потребою країн у знятті перешкод для вільного переміщення товарів, людей, послуг в європейському і світовому просторі. Із входженням в інформаційне суспільство головною рисою, яка забезпечує життєздатність соціально-економічних систем (підприємств і структур національної економіки) стає уміння швидкої трансформації. Це, в свою чергу, неминуче вимагає формування у громадян навичок переходу від життя в локальному (регіональному, національному) середовищі до життя і співробітництва в глобальному просторі. У цих умовах на провідні позиції будуть виходити країни, що зможуть опанувати мистецтво швидких трансформаційних змін. Постійне поповнення і відновлення знань є необхідною умовою високої кваліфікації і компетентності кадрів. Система підготовки кадрів повинна враховувати ті умови, у яких буде жити і працювати майбутній фахівець. Зміни, що входять у наше життя, повинні бути сигналом і для відповідної адаптації системи навчання і тренінгу людей. Процес євроінтеграції передбачає створення загальноєвропейського освітнього і наукового простору на основі розроблення єдиних критеріїв і стандартів у галузі освіти та науки з метою визнання періодів та термінів підготовки фахівців з вищою освітою, що сприятиме співробітництву між вищими навчальними закладами Європи, мобільності викладацького складу та студентів.

Метою нашої публікації є аналіз формування українського простору вищої освіти України в процесі євроінтеграції.

Завданнями нашого дослідження є:

вивчення стану сучасного освітнього процесу в Україні; ціннісні орієнтації української освіти та передумови її успішної євроінтеграції.

За роки незалежності України під впливом глобалізаційних процесів, що відбуваються в усіх сферах суспільства, формування сучасного освітнього процесу в Україні зазнало суттєвих змін. Філософську рефлексію різних аспектів європеїзації освіти в Україні здійснюють В. Журавський, М. Згуровський, І. Зязюн, С. Клепко, В. Кудін, В.Огнев'юк,

Т.Левченко, В.Кремень. та інші. Серед зарубіжних науковців цікавими є праці Д.Ружмона та Т.Фрідмена. Водночас євроінтеграція завдяки своєму динамізму зумовлює небачене дотепер пришвидшення життя суспільства й людини. “Нам усім належить усвідомити, що динамізм об’єктивно зумовлює змінність як надзвичайно важливу рису способу життя людини в ХХІ столітті. Звідси – необхідність формувати особистість здатну до сприйняття і творення змін” [2, 13].

Узагальнюючи досвід європейських країн та США, метою культурологічної освіти можна вважати етичний розвиток особистості та формування “міжкультурної компетентності”, яка трактується як позитивне ставлення до розмаїття культур, мов, звичаїв, поглядів у всіх галузях життя. Українські науковці (А.Бичко, Л.Ващенко, Л.Левчук, О.Комаровська, Л.Масол, М.Миропольська, С.Ничкало, О.Онищенко, О.Щолокова, Л.Ситниченко, В.Шинкарук, І.Бабин, Г. Терещук та ін.) в основі культурологічної освіти в загальноосвітньому закладі вбачають художньо-естетичну складову, яка охоплює всі види мистецтв, вітчизняну й зарубіжну художню культуру, основи естетичних знань шляхом упровадження в навчальні плани інтегративних курсів.

У рамках Болонського процесу формується Європейський простір вищої освіти (далі – ЄПВО), що визначений географічними та інституційними нормами Європейської культурної конвенції. Болонський процес передбачає структурне реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміну освітніх програм і проведення необхідних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи. Кінцевою метою процесу є забезпечення відповідної суспільним, особистісним та виробничим потребам якості вищої освіти, що продукуватиме конкурентоспроможного фахівця , здатного легко адаптуватися в економічному просторі європейських країн

Стратегія розвитку вищої освіти України в умовах Болонського процесу передбачає створення інфраструктури, яка дозволить вищим навчальним закладам (університети, коледжі тощо) максимально реалізувати свій індивідуальний потенціал , що відповідав би високим вимогам Європейської системи знань, та адаптувати систему вищої освіти України до принципів, норм, стандартів і основних положень європейського простору вищої освіти, прийнятних і ефективних для нашої держави і суспільства. Гармонізація вищої освіти України відповідно до вимог ЄПВО (Європейського простору вищої освіти і науки), її розвиток здійснюватиметься за певними принципами . Насамперед, пріоритетне запровадження інноваційних досягнень освіти і науки. Адже відомо, що саме інноваційний шлях розвитку суспільства можна забезпечити, сформувавши покоління людей, які мислять та працюють по-новому. Як наслідок основна увага приділятиметься загальному розвитку особистості, її культурологічній і комунікативній підготовленості, здатності самостійно здобувати і

розвивати знання, формувати інформаційні та соціальні навички [8, 237].

Формування національної системи кваліфікацій вищої освіти, яка гармонізуватиме із системою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, сприятиме подальшій її сертифікації в європейських та світових структурах. Це, в свою чергу, забезпечить взаємне визнання на європейському та міжнародному рівні документів про освіту та навчання, запровадження нового додатку до диплома європейського зразка, конкурентоспроможність випускників на національному та міжнародному ринках праці і надання освіти високої якості. Вирішення цих завдань також сприятиме задоволенню особистісних потреб студентів у здобутті вищої освіти та розширенню їх компетентності, створенню і розвитку належних умов для здійснення інноваційних наукових досліджень та підвищенню мобільності студентів, наукових і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів.

Як зазначає Д. Ружмон пріоритетною вартістю європейського освітнього простору є особа, її права та свободи. У західній культурі, витворено ідеал людської особистості, яка подвійно відповідальна перед своїм покликанням і державою, яка водночас незалежна і зобов'язана – а не лише вільна чи лише заангажована. Ця людина вірна собі, коли погоджується на діалог і творчий динамізм. Вона зраджує себе, зраджує творчий геній Європи, коли поступається спокусі зліквідувати один з термінів конфлікту, або ж намагається замкнутися у своїх особливостях, нації, партії чи ідеології або ж коли хоче всім нав'язати їх [5, 50].

Реформування системи освіти на засадах особистісної орієнтації означає перехід до неklasичної парадигми. Її стрижень становить виховання особистості, яка “усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється” [4, 180]. Важливо не лише те, що вона повертає до джерел національної культури, а й вбирає в себе цивілізаційні здобутки.

Аналізуючи вплив глобалізації на національні культури, Т. Фрідмен зазначає: “Парадоксальність людського життя в умовах глобалізації репрезентують чудові символи – “Лексус” (надмодерне японське авто) і оливкове дерево. “Лексус” символізує технологічну революцію, без якої неможливо досягнути процвітання в системі глобалізації. Оливкові дерева « символізують усе, що закорінює нас, дає нам самотність і визначає наше місце під сонцем. Оливкові дерева – це родина, громада, плем'я, нація, релігія, а головне – місце, яке ми називаємо домом” [7, 54]. Власне оливкові дерева репрезентують структуру життєвого світу кожного народу, належність до якого робить життя кожної людини смислосна.

Глобалізація витворює свою культуру, завдяки якій здійснює

уніфікацію життєвого світу націй-держав, уодноманітнює його. Цивілізаційні новації живосилом витісняють національно-культурні традиції. Те, що відбувається сьогодні, завдяки глобалізації, вважає Т. Фрідмен, це якась турбоеволюція

В ній майже немає справедливості [7, 397]. Виявилось, що навіть найміцніші культури не спроможні їй опиратися. Їм потрібна допомога, щоб вижити, інакше вони вимиратимуть набагато швидше, ніж еволюція встигатиме їх відроджувати. Нівелювання культур спричинює втрату ціннісних орієнтацій, які надають смисл цивілізаційним досягненням людства.

Безперечно, глобалізація експансивна. Її не можна уникнути. Єдина надія, на думку Т. Фрідмена, що “кожна країна спроможеться розробити численні фільтри, щоб оборонити свою культуру від зовнішнього і внутрішнього тиску глобальної капіталістичної економіки, тиском, що призводить до нівеляції всяких культурних особливостей” [7, 386].

Одним із найважливіших фільтрів, на думку Т. Фрідмена, є здатність культури до «глобалізації» на принципах рівності та справедливості. Завдяки національній освіті культура стає укорінена в суспільстві, а тому, стикаючись з іншими сильними культурами, вона вбирає лише ті впливи, що природно їй підходять і могли б її збагатити, та опирається речам справді чужим [7, 388]. Глобалізація потрібна для того, щоб будь-яка країна чи культура змогла засвоїти окремі аспекти глобалізації, скористатися й збагатитися ними. У такий спосіб освіта не лише забезпечує цивілізаційний поступ суспільства, його інтеграцію до європейської спільноти на засадах соціально-економічної сталості, а й збереження власної культурної самобутності. Отже, система освіти України, набуваючи європейських рис, водночас має відновити свою національну ідентичність і стати надійним фільтром проти вестернізації.

Найпоширенішою в наш час є ринкова орієнтація, при якій людина мислить категоріями товарно-грошових відносин, інша людина для неї виступає товаром з відповідними товарними якостями. Це тип хижака, який виживає у будь-якій ситуації [1, 31].

При ринковій орієнтації успіх людини залежить не від її майстерності, знань і порядності, а від того, як вона вміє себе продати за допомогою зовнішності, привабливості, енергійності, впевненості в собі, вміння спілкуватися... [3, 360].

Сьогодні цінуються вміння швидко мобілізуватися, схопити ситуацію, маніпулювати, аналізувати, знаходити те, що можна швидко продати,

оперувати категоріями порівняння та кількісних розрахунків. Усе перелічене призводить до розвитку кмітливості, мислення, поверхового оперування фактами: знання та людина, котра ними володіє, перетворюється на товар, інструмент для здобуття

результатів.

Очевидним є вплив домінуючої орієнтації на систему освіти. Метою навчання стало накопичення інформації, яка може бути корисною на ринку праці. Мотивом навчання стає не інтерес до пізнання, осягнення, а отримання освіти, яка має високу майнову вартість.

Трагічними наслідками домінування в освіті ринкової орієнтації є те, що особистість не розвивається, втрачає свою індивідуальність, спрямовує свої зусилля на ринкові марки, зовнішні атрибути, культ нагромадження цінних речей, які створюють для неї престижну оболонку. Усе це веде до знеособлення людини, беззмістовності життя, втрати сенсу буття та індивідуальності, невдоволення, безцільності існування, відриву людини від природи, саморуйнування [3, 361].

Прикметно те, що більша частина молоді живе та навчається за принципом володіння. Наприклад, студенти сприймають лекції, розуміють логіку побудови речень, їх зміст, конспектують текст, заучують його та складають іспит. Але ці процеси відбуваються формально, вони не стають частиною їх власного мислення, не вдосконалюють і не збагачують його. Для них мета навчання – накопичення інформації та її збереження без будь-яких змін. Результати такої діяльності дуже низькі: нове лякає, дратує, викликає почуття невпевненості, сумніви щодо інформації, якою людина володіє, розвиває механічну пам'ять. Механічні записи лекцій, конспектів вбивають здібності до запам'ятовування: людина покладається тільки на записи, а не на власні можливості.

Використання батьками принципу володіння у процесі виховання призводить до перетворення дітей на їхню власність, якою можна володіти, якій можна наказувати, забороняти, демонструвати свою владу над нею та ін.

Домінування орієнтацій на володіння веде до кризи в навчанні та вихованні, до повного відчуження знань від суб'єкта цих процесів. Людина просто володіє знаннями як майном, користується чужим поверховим викладом їх змісту, їй не властиві незалежність, критичний розум, свобода, внутрішня активність, використання власних потенційних можливостей, реалізація здібностей і талантів, живе реагування на світ та оточення, відмова від себелюбства, егоцентризму, плідність праці. Людина залежить від того, чим вона володіє, а все, чим вона володіє, задане ззовні: гроші, престиж... Коли вона втрачає це "зовнішнє багатство", вона втрачає все. Це тенденція регресії особистості, готовність віддати своє життя до рук інших.

Тому сьогодні перед системою освіти гостро постала проблема формування особистості, котра обирає орієнтацію буття (принцип бути), що забезпечує реалізацію власних сил та можливостей, проникнення силою свого розуму вглиб явищ, розуміння їх суті і т.д.

Сучасному суспільству потрібна людина високої культури, здатна до

життєдіяльності в умовах міжкультурної інтеграції. Реалізація цієї мети обумовила в освітньому просторі актуалізацію естетичних цінностей (краса, гармонія, пропорційність, досконалість тощо) і способів взаємодії з ними. В основу цього процесу має бути покладено мистецтво, оскільки саме воно є тим засобом, яке здатне найсильніше впливати на внутрішній світ людини, пробуджувати в особистості найкращі почуття, формувати її свідомість.

Залучення студентів до кращих взірців художньої культури сприяє формуванню в них здатності до естетичного сприйняття й переживання, естетико-ціннісній орієнтації, розвитку творчої активності в мистецькій та трудовій діяльності.

Поява в культурному просторі України американських та європейських мистецьких надбань, запозичення елементів культури Сходу визначають прояв різноспрямованих тенденцій: з одного боку, міжкультурну інтеграцію, з іншого – уніфікацію національної культури, і освіті належить сприяти формуванню у студентів свідомого ставлення до цих процесів, навчити толерантного ставлення до інших культурних систем і прагнення до збереження власної самобутності.

У світовій педагогічній науці й практиці описано й реалізовано різні культурологічні моделі. Залежно від провідної ідеї розрізняють спектр підходів – модель національної школи, “пілотна школа ХХІ століття”, школа “діалогу культур” тощо, в межах яких реалізуються завдання естетичного виховання особистості, що оновлюються в зв’язку з появою в культурному просторі суспільства нових художніх явищ, серед яких поляризація елітарного й популярного мистецтва з одночасним їх симбіозом у масовій свідомості.

Важливим для розвитку поглядів на культурологічну освіту в межах вищих навчальних закладів, здається, усвідомлення філософських ідей М.Бахтіна, В.Біблера, В.Розіна про культурологічне пізнання як ціннісне ставлення людини до світу, про естетичну свідомість, яка акцентує духовний аспект відчуття світу, морально-естетичне переживання буття з орієнтацією на цінності мистецтва. Естетичні орієнтації - це спосіб диференціації особою об’єктів матеріальної й духовної культури за їхньою естетичною значущістю, вони є об’єднуючою ланкою культури людини і суспільства й обумовлюють розвиток особистості. Отже, орієнтація на цінності мистецтва в існуючому розмаїтті творів зарубіжної й вітчизняної художньої культури полягає в цілеспрямованому педагогічному керівництві щодо заохочення студентів до засвоєння в першу чергу духовно збагачених мистецьких взірців, що сприятиме подальшому саморозвитку особистості й формуванню її естетичної свідомості.

Цінність освіти необхідно розглядати з трьох позицій: як цінність державну; цінність суспільну; цінність особистісну. Перші дві цінності освіти відображають колективну, групову значущість цього культурного феномену, і в радянський період саме вони виступали в багатьох

педагогічних концепціях на перший план. Останнім часом пріоритет віддається особистісній цінності освіти, індивідуально мотивованому, упередженому ставленню людини до її рівня та якості.

Сучасна освіта прагне до реалізації гуманістично спрямованого навчання, яке формує систему життєвих цінностей - здоров'я, пізнання, впевненості у собі, ціннісного ставлення до людей, світу, що позитивно діє на інтенсивність та стійкість мотивації до навчально-пізнавальної діяльності, а через засвоєння основних цінностей створюється основа для формування мотивів професійної спрямованості майбутніх спеціалістів.

Освіченість не є засобом формування людини загалом, вона створює людину в конкретному суспільстві, відповідної до потреб даного суспільства, таку, яка усвідомлює цілі його розвитку та слугує їх реалізації. Таким чином цінність освіти полягає в тому, що вона, з одного боку, готує людину до життя у наявному суспільстві, а з іншого - формує у людини здатність приймати незалежні, автентичні рішення, щоб позитивно змінювати себе та суспільство, в якому живе [6, 154].

Дослідження ціннісних орієнтацій студентів актуалізується в наш час у зв'язку з кардинальними змінами в духовній, культурній, економічній сферах українського соціуму, що призводять до радикальних змін у свідомості і вчинках людей.

В певний історичний момент перед української освітою постала об'єктивна необхідність змінити ціннісні орієнтації буквально на протилежні за своєю внутрішньою суттю. І першою з цією проблемою «зустрівся» навчальний заклад? Які нові цінності та ідеали пропонуються студентам, які аргументи використовуються, щоб переконати їх у доцільності, виправданості таких нових цінностей.

Щоб відповісти на це справді непросте запитання, потрібно проаналізувати деякі моменти життя сучасного навчального закладу в контексті порушеної проблеми. Насамперед, слід зазначити: наше майбутнє покоління зростає далеко не в тепличних умовах, а в українському суспільстві, з усіма його вадами — тотальною бідністю, фактичним безправ'ям більшості, неадекватним суспільним розшаруванням, фрустрацією. Усе це із часом породило мотиваційний вакуум стосовно навчання. Дійсно, не існує жодної залежності між рівнем освіченості людини та її статками. Колишні двієчники, не обтяжені стереотипами виховання, процвітають у матеріальному світі. Натомість чемні, слухняні відмінники нерідко падають на самісіньке дно життя.

Така ситуація — закономірний результат недолугої адаптації навчального закладу до нових суспільних реалій. Не виправдано все спихати на об'єктивні проблеми складного періоду або на низький рівень громадянської свідомості. Адже хіба не можна було вчасно налаштувати навчально-виховний процес на формування нової

системи більш життєздатних ціннісних орієнтацій, на формування нового способу реагування?

Наприклад, учити діток іще з малих років, що ці завдання, які поставить перед ними доросле життя, зазвичай, мають не одне, а кілька правильних вирішень, що іноді потрібно йти на виправданий ризик, а не чекати готових рецептів. Уже давно слід звільнити підростаюче покоління від специфічного чорно-білого бачення світу (корисна якість для вчорашньої ідеології). Помічати весь “спектр кольорів” в аналізі будь-якої ситуації — саме тут криється головна передумова формування критичного мислення. Адже нині багато нарікають, наскільки легко

маніпулювати українською спільнотою. Отож, дійсно, є така проблема, і її потрібно розв’язувати. Треба навчити студентів бути критичними в оцінці позицій інших людей і своєї власної.

Ще однією “крайністю” є широке залучення в освітній процес народних традицій, звичаїв, обрядів, які масово пригадуються і заново запроваджуються. Проте... студенти хочуть бути сучасними. І стають сучасними, “розкомплексованими”, тільки на свій розсуд, так, як легше. Тобто комплекси, власне, залишаються, і страх майбутнього залишається.

У широкому розумінні, варто говорити про доцільність та актуальність запровадження в навчально-виховний процес, власне, практичного підходу. Надто вже домінує теорія. У навчальних закладах культивується, умовно кажучи, теоретичний інтелект. Цей феномен легко можна пояснити на прикладі такої собі молодій особи, котра здатна вирішити найскладніші задачі з математики, але не здатна заробити мізерні копійки на прожиття, прорахувавши деякі можливі варіанти. Отож шляхом орієнтації на формування практичного інтелекту навчальний заклад зможе поступово заповнити мотиваційний вакуум стосовно навчання. Адже теоретичні знання, обтяжені здатністю до практичного переосмислення реальності, дадуть змогу освіченій людині впевнено почуватися в ситуації реального суспільного життя. Коли знання дають значні переваги, є шляхом до успішності й конкурентоспроможності, тоді не може виникати питання про доцільність отримання гарних знань.

На нашу думку, існує ще одна велика проблема, зокрема, в плані формування нових ціннісних орієнтацій. У наших навчальних закладах рідко зустрінеш таке явище, як володінням педагогом психологічним аналізом.. Зрозуміло, в радянські часи ні про який психологізм не варто було й вести мову. Адже здатність до тонкого психологічного аналізу могла легко розколоти ті штампи та ідеологічні орієнтири, якими жили навчальні заклади, і не лише вона.

Упевнена, суть не в тому, щоб старі штампи замінити на нові, готові моделі поведінки, на які студенти мали б орієнтуватися. Скоріше,

шлях до формування нових світоглядних переконань простягається через здатність людини до психологічного, критичного аналізу себе в цьому світі. Ось що потрібно вміти виховувати. Тим менше протиріч буде між батьками та дітьми, вихователями та вихованцями, навчальним закладом та життям.

Не викликає сумніву, суспільство впливає на навчальний заклад. На сьогодні — не найкращим чином. Але ж і навчальний заклад мав би впливати на суспільство. Цей вплив реально можна зробити дуже прогресивним і цілеспрямованим. Причому найбільша цінність криється в тому, що навчальний заклад здатний багато в чому прискорювати й коригувати процес трансформації громадянської свідомості. Радянська система виховання залишила по собі багато штучно сконструйованих дефектів свідомості. Тому й боротись із цим потрібно спеціально осмисленими методами в спеціально організованому середовищі.

Отже, в умовах ринкової економіки ціннісні орієнтації в формування українського простору вищої освіти більшою мірою орієнтовані на економічну ефективність освітніх послуг. Проте ціннісно-орієнтоване навчання покликане задовольняти потребу суспільства в людях ініціативних, творчих, здатних самостійно мислити, не залишаючи поза увагою роль людини у створенні не лише матеріальних, але й духовних цінностей, не забуваючи про формування гармонійної, а не лише конкурентноспроможної особистості. Система освіти є ключовим моментом в соціалізації людини і ціннісні орієнтації майбутніх поколінь багато в чому залежать від неї.

Література: 1. Журавський В. С., Зауровський М. З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. — К.: ІВЦ "Видавництво Політехніка", 2003. — 195 с.; 2. Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). — К.: Грамота, 2003. — 216 с.; 3. Левченко Т.І. розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах

Монографія. - Вінниця: вид-во "Нова книга", 2002. - 512с.; 4. Національна доктрина розвитку освіти / Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). — К.: Грамота, 2003. — С. 178 – 201.;

5. Ружмон Д. Європа у

єрі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. — Львів, 1998. — 277 с.; 6.

Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. — К.: Либідь, 1996. — 176 с.; 7. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. — Львів: Б.в., 2002.

— 624 с.; 8. Шинкарук В.Д., Бабин І.І., Терещук Г.В. Основні напрями модернізації структури вищої освіти України.//Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євроінтеграції. — Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2008. — 239 с.